

Opleiding als nieuwe sociale scheidslijn¹

Mark Bovens*¹

Ik begin met een persoonlijke ervaring met sociale scheidslijnen. Ik ben opgegroeid in een portiekflat in Rijswijk in de nadagen van de verzuiling, in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Wij waren katholiek en woonden op de eerste verdieping. Op de begane grond woonde een gereformeerde familie en boven ons woonde een ‘openbare’ familie, zij waren ‘niets’. Als kleuter speelde ik veel met de gereformeerde en openbare buurkinderen in de gemeenschappelijke tuin achter onze flat. Dat veranderde toen we naar de lagere school gingen. De gereformeerde buurjongen ging naar de protestants-christelijke school, het bovenbuurmeisje naar de openbare school en ik ging naar de Pius XII-school. Die scholen lagen vrijwel naast elkaar, maar er was geen enkel onderling contact – alleen als het sneeuwde waren er felle sneeuwballengevechten. Na schooltijd gingen we naar aparte turnclubjes en voetbalverenigingen en dat patroon zette zich voort op de middelbare school. Toen ik ging studeren, werd ik lid van een katholieke studentenvereniging en zelfs mijn vrouw is van huis uit katholiek. Pas toen ik ging werken had ik voor het eerst weer wat diepergaand contact met gereformeerden.

Toen ik dit mijn dochters vertelde, keken zij mij wat meewarig aan: dat was zóó twintigste eeuw. Maar het lachen verging hen toen ik hen vertelde dat hun sociale wereld minstens zo gescheiden is als de mijne destijds, maar dan langs opleidingslijnen. Ga maar na: de ouders van de buurkinderen in onze straat zijn vrijwel allemaal hoger opgeleid en dat gold ook voor de ouders van de kinderen op hun lagere en middelbare school en op hun voetbal- en hockeyvereniging. Zelf zitten ze op het gymnasium of studeren ze en voor hun vriendjes geldt hetzelfde. De wereld van het lager en middelbaar beroepsonderwijs is een terra incognita voor hen en als ze dan eens een keer moeten voetballen tegen de SV Duindorp, dan is het alsof ze een exotische stam ontmoeten. Alleen tijdens hun werk, in de horeca, komen ze nog wel eens lager opgeleiden tegen.

In dit essay ga ik na of er meer dan dit anekdotisch bewijs is voor de stelling dat opleiding een nieuwe scheidslijn is in Nederland. Ik doe dat door drie vragen na te lopen: 1) Is er een scheidslijn? 2) Is die nieuw? en 3) Is het opleiding?

---

* m.bovens@uu.nl

1 Hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit Utrecht en lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

Is er een scheidslijn?

Wat is een scheidslijn?

Om vast te stellen of er een scheidslijn is, moeten we eerst duidelijk hebben wat we daar onder verstaan. Er is in de politicologie, mijn moederdiscipline, een zeer uitgebreide literatuur over ‘cleavages’ en er zijn verschillende manieren om tegenstellingen, scheidslijnen of breuklijnen te onderscheiden. Bij het project maatschappelijke scheidslijnen van de WRR waar ik met Will Tiemeijer leiding aan geef, maken we onderscheid tussen twee dimensies van sociale scheidslijnen: sociale verschillen en sociale tegenstellingen.

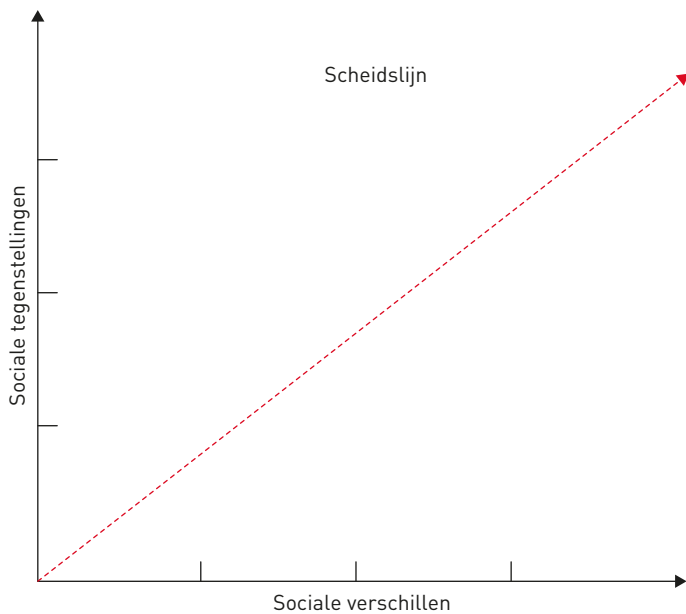
In de eerste plaats kijken we naar de mate waarin er duidelijke *sociale verschillen* tussen hoger en lager opgeleiden waarneembaar zijn. Denk hierbij aan de gescheiden leefwerelden tussen protestanten, katholieken en ‘openbaren’ uit mijn kindertijd. Daarbij gaat het om:

- *Segmentatie*: is er sprake van duidelijke sociale groepen van een forse omvang?
- *Segregatie*: leven die groepen in sociaal en ruimtelijk gescheiden werelden?
- *Stratificatie*: zijn er verschillen in welvaart en welzijn?
- *Saillantie*: hebben die groepen verschillende opvattingen over saillante maatschappelijke kwesties?

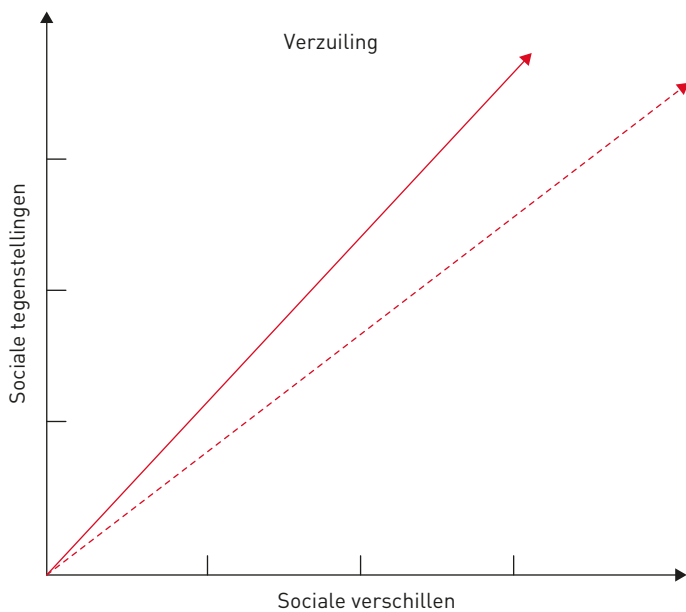
Als tweede dimensie onderscheiden we *sociale tegenstellingen*: in welke mate staan deze groepen ook tegenover elkaar? Daarbij gaat het om:

- *Organisatie*: in hoeverre vindt er expliciete sociale en politieke organisatievorming plaats (denk aan de katholieke, christelijke en socialistische vakbonden en partijen)?
- *Identiteit*: is er sprake van identiteitsvorming en zelfbewustzijn langs opleidingslijnen? (zoals die tijdens de verzuiling nadrukkelijk bestonden langs religieuze of klassenlijnen)?
- *Conflict*: is er sprake van reële of gepercipieerde sociale conflicten tussen deze groepen (denk aan de sneeuwballengevechten uit mijn jeugd: ‘openbare klapsigaren’, ‘katholieken stinkfabrieken’, ‘protestanten bajeskantanten’)?

Deze twee dimensies zijn niet helemaal onafhankelijk van elkaar. Eigen organisaties zijn ook een vorm van gescheiden leefwerelden en verschillende opvattingen kunnen ook al snel een bron van sociaal conflict zijn, maar het gaat erom het begrip scheidslijn hanteerbaar te maken voor empirisch onderzoek. Ik ga er daarbij vanuit dat een scheidslijn dieper is naarmate de sociale verschillen groter en de sociale tegenstellingen heftiger zijn. Dat is weergegeven in figuur 1.

Figuur 1. Twee dimensies van sociale scheidslijnen.

Figuur 2. Verzuiling als sociale scheidslijn.

De verzuiling (figuur 2) scoorde bijvoorbeeld zeer hoog op sociale tegenstellingen: er waren zeer veel eigen organisaties, met sterke en vaak tegengestelde identiteiten en slechts dankzij een verfijnde pacificatiepolitiek bleven de expliciete sociale en politieke conflicten binnen de perken. Ook waren er duidelijke verschillen in segmentatie, sociale segregatie en politieke opvattingen. Alleen de sociaaleconomische stratificatie, althans tussen katholieken en protestanten, was niet erg sterk.

Sterke sociale verschillen tussen opleidingsgroepen

Wat is de stand van zaken rond opleidingsverschillen in Nederland? Ik begin met segmentatie. Het heeft alleen zin om van een sociale scheidslijn te spreken wanneer hoger en lager opgeleiden duidelijk te onderscheiden sociale groepen zijn met een zekere omvang. In het Nederland van mijn kleutertijd, de vroege jaren zestig, was daar nog geen sprake van. Om een idee te geven: bij de Volkstelling van 1960 werden in Nederland slechts 85.000 hoger opgeleiden geteld, en dat was dan inclusief 8.000 priesters die het Grootseminarie hadden afgerond. Dat was nauwelijks 1% van de totale bevolking van 14 jaar en ouder.² De overgrote meerderheid van de bevolking, bijna 96%, had alleen lager onderwijs of een paar jaar lager beroepsonderwijs gevolgd. De onderwijsexpansie vanaf de jaren zeventig heeft dit radicaal veranderd. In die mate zelfs dat je van een 'critical juncture' kunt spreken. Hoger opgeleiden vormen tegenwoordig een zeer fors segment van de bevolking. In 2011 waren er volgens het CBS meer dan 2 miljoen hbo'ers en ruim 1 miljoen academici, samen ongeveer 27% van de beroepsbevolking.³ Het grootste deel van de beroepsbevolking, ongeveer 40%, was in 2011 overigens middelbaar opgeleid. Het aantal lager opgeleiden onder de beroepsbevolking was nog net iets groter dan het aantal hoger opgeleiden, ongeveer 3,5 miljoen. Op dit moment houden de lager en de hoger opgeleiden elkaar dus getalsmatig redelijk in evenwicht en de vooruitzichten zijn dat dit nog wel even zo blijft.

Dan de sociale segregatie. Hoger en lager opgeleiden hebben overwegend gescheiden netwerken en vriendengroepen (Volker, Andriessen & Posthumus, 2014). Naar opleidingsniveau gemengde vriendenkringen komen niet zoveel voor. Opvallend is dat hoger opgeleiden meer in eigen sociale kring verkeren dan lager opgeleiden. Naarmate het opleidingsniveau stijgt, neemt de sociale homogeniteit toe. Van de laag opgeleiden geeft 24% aan dat hun vriendenkring voor meer dan de helft uit mensen met andere opleidingsniveaus bestaat. Voor de hoger opgeleiden is dat nog maar 13%. De overgrote meerderheid van de hoger opgeleiden, 87%, gaat dus voornamelijk om met andere hoger opgeleiden (Van der Houwen, Kloosterman & Te Riele, 2010, p. 191).

Hetzelfde beeld zien we bij de partnerkeuze. Net als vroeger de protestanten en katholieken, of de arbeiders en de ondernemers, trouwen hoger en lager opgeleiden vooral in eigen kring en nauwelijks met elkaar. Onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (Te Riele, Kloosterman & de Graaf, 2012) laat zien dat er al vanaf de generatie van de babyboomers in ons land een geleidelijke toename is van opleidingshomogamie bij samenwonen en huwelijken en dat die vooral zichtbaar is bij de hoogst opgeleiden.

Dan de ruimtelijke segregatie. Zodra er een partner is gevonden en men gaat samenwonen of trouwen, zet die segregatie zich voort. Hoger opgeleiden blijven na hun afstuderen nog lang in de universiteitssteden wonen. Ook wanneer er kinderen komen, blijven hoger opgeleiden steeds vaker in de steden wonen (Planbureau voor de leefomgeving, 2015). Van de hoogopgeleiden tussen de 35 en 45 woont bijvoorbeeld meer dan 50% in de steden (De Vries, 2009). Vaak zijn dit de oude binnensteden en de gegentrificeerde negentiende-eeuwse wijken die als een ring om de binnensteden heen liggen, daarnaast ook de villa-wijken. De lager en middelbaar opgeleiden wonen tegenwoordig vooral in de naoorlogse wijken, in de goedkopere delen van de Vinex-gebieden, in de voormalige groeigemeenten en in de krimpgebieden. Die scheiding zet zich voort in het onderwijs. Hoger opgeleide ouders hebben een sterke voorkeur voor het algemeen bijzonder onderwijs, voor schoolverenigingen, Jenaplan, Montessorischolen, Vrije Scholen en voor categorale gymnasia. Laagopgeleide ouders kiezen meestal voor de school in de buurt en komen eerder terecht bij openbare, katholieke of protestantse scholen en bij Regionale OpleidingsCentra met overwegend kinderen van andere laagopgeleide ouders (Zeldenrijk, 2010). Ook na schooltijd komen hun kinderen elkaar maar beperkt tegen. Kinderen van hoogopgeleide ouders zitten veel vaker op clubjes in de sfeer van natuur en milieu of zang, muziek en theater, dan kinderen van lager opgeleiden (Van der Houwen, 2010, p. 45).

Over stratificatie kan ik hier kort zijn: de verschillen in welvaart, gezondheid en levensverwachting tussen hoger en lager opgeleiden zijn fors en persistent en beduidend groter dan die in de jaren zestig tussen katholieken en protestanten. Er zijn ook de nodige aanwijzingen dat op de arbeidsmarkt de polarisatie tussen hoger en lager opgeleiden toeneemt (Vrooman, Gijsberts & Boelhouwer, 2014, pp. 82-4 en 93).

De volgende vraag is of hoger en lager opgeleiden ook andere opvattingen en politieke preferenties hebben. Tijdens de verzuiling, in het bijzonder in de katholieke zuil, waren er wel standsverschillen tussen de hoogopgeleide notabelen en de laaggeschoolde arbeiders, maar geen grote verschillen van opvattingen *binnen* de zuil als het ging om geloofszaken en politiek. Dat zien we heden ten dage nog terug bij maatschappelijke kwesties die passen bij de oude scheidlijnen tussen confessionelen en seculieren en tussen links en rechts. Hoger en lager opgeleiden zijn bijvoorbeeld even liberaal wat betreft euthanasie. Bij thema's die passen bij de links-rechtsscheidlijn, zoals inkomenshervdeling, zie je wel wat meer verschillen in preferentie tussen opleidingsniveaus, maar die zijn nog steeds niet heel groot.

Veel grotere verschillen in opvattingen zie je rondom meer sociaal-culturele issues, zoals *law and order*, immigratie en integratie en de EU. Opleidingsniveau is veruit de belangrijkste voorspeller van positieve dan wel negatieve attitudes rondom sociaal-culturele issues en trouwens ook van de mate van sociaal vertrouwen en maatschappelijk onbehagen (Dekker, 2009, pp. 128-30). Op het gebied van *law and order* zijn er vanouds forse verschillen tussen de meer permissief en libertair ingestelde hoger opgeleiden en de meer repressief ingestelde lager opgeleiden die vaker voorstander zijn van hoge straffen, een sterk leger en sterke leiders. Lager opgeleiden zijn ook veel negatiever dan hoger opgeleiden over het effect van immigratie op de samenleving, ze zijn veel sterker voorstander van een monoculturele aanpak van integratie en staan veel nega-

tiever tegenover globalisering, vreemdelingen en de islam dan hoger opgeleiden. Lager opgeleiden hebben veel minder vertrouwen in Europese instituties dan hoger opgeleiden en hebben veel vaker het gevoel dat zij zelf, of de samenleving, niet hebben geprofi-teerd van het EU-lidmaatschap.⁴ Die opleidingskloof rond de EU is het afgelopen decen-nium bovendien toegenomen (Den Ridder, Dekker & van Houwelingen, 2015, pp. 48-9).

Sociale tegenstellingen vooralsnog impliciet

Leiden deze forse sociale verschillen nu ook tot maatschappelijke en politieke te-genstellingen? Daarvoor is in de eerste plaats nodig dat er voormannen opstaan en dat sociale groepen zich onderling gaan organiseren. De politieke tegenstellingen tus-sen protestanten, katholieken en socialisten kwamen pas aan de oppervlakte toen de ‘kleine luyden’ (de gereformeerde lagere burgerij), de roomsen en de arbeiders eigen sociale organisaties en politieke partijen oprichtten. Op dit moment is in ons land nog weinig zichtbaar van expliciete sociale organisatievorming langs opleidingslijnen. De enige voorbeelden die ik heb kunnen vinden zijn relatiebureaus en een enkele verze-kering – interessant genoeg richten die zich alleen op hoger opgeleiden, ik heb geen organisaties kunnen vinden die zich expliciet op lager opgeleiden richten.

Impliciet zijn er overigens wel degelijk grote verschillen in organisatielidmaat-schappen. Hoger en lager opgeleiden zijn in gelijke mate lid van de organisaties die voortkomen uit de eerdere breukvlakken, zoals kerken en vakbonden. Dat geldt echter niet voor de meer sociaal-culturele thema’s. Hoger opgeleiden zijn veel vaker lid van organisaties die aan de kosmopolitische kant staan van de culturele scheidslijn, zoals Greenpeace, Amnesty, Vluchtelingenwerk, Novib en het Wereldnatuurfonds.

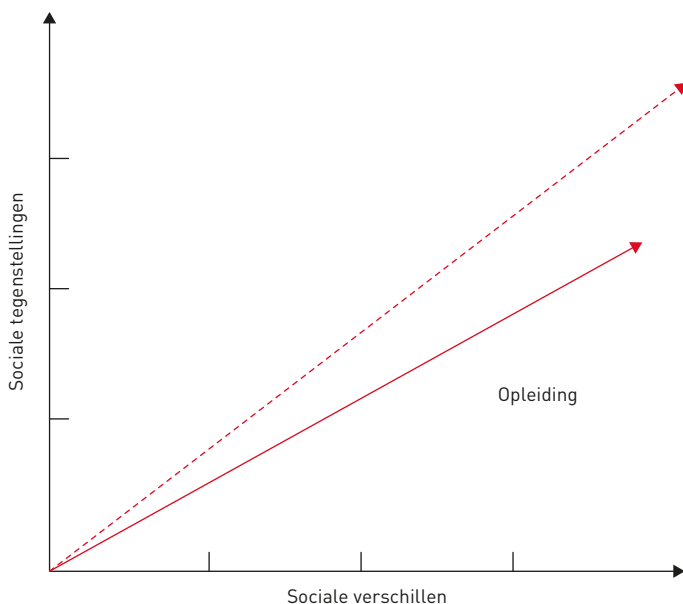
In het politieke landschap zien we eenzelfde ontwikkeling: nog geen expliciete naamgeving en politieke organisatie langs opleidingslijnen, maar wel een sterke po-larisatie rond de culturele issues en daarbij sterke verschillen in het opleidingsniveau van het electoraat. Aan de ene, kosmopolitische kant van het spectrum vinden we sociaal-liberale partijen als GroenLinks en D66. Deze zijn al sinds de ontzuiling in ons politieke landschap vertegenwoordigd en kenmerken zich door aandacht voor postma-terialistische issues, zoals natuur en milieu, onderwijs en cultuur, en door een posi-tieve opstelling tegenover immigratie, multiculturalisme en de Europese eenwording. Zij trekken vrijwel uitsluitend stemmen van hoger opgeleide kiezers.

De meer nationalistische tegenpool is pas sinds 2002, met de komst van de LPF en later TON en nu dan de PVV, structureel in het Nederlands parlement vertegenwoordigd. Ook de SP zit in een aantal opzichten aan de nationalistische kant van de sociaal-cultu-rele scheidslijn. Deze partijen kenmerken zich door nadruk op criminaliteitsbestrijding en nationale identiteit, door een restrictieve opstelling tegenover immigratie en multi-culturalisme en door een hoge mate van eurosceptis (Keman & Pennings, 2011, pp. 253-56). Zij trekken overwegend stemmen van lager en middelbaar opgeleide kiezers.

Dat ontbreken van expliciete verwijzingen naar opleidingsniveau in de naamgeving van sociale en politieke organisaties is vermoedelijk geen toeval. Elchardus (2012, p. 337) en Spruyt (2012, pp. 207-9; 2014, p. 96) hebben erop gewezen dat een laag op-

leidingsniveau geen bron van trots en zelfbewustzijn is in een meritocratische samenleving. In de negentiende eeuw kon de adel er nog prat op gaan geen formele scholing te hebben genoten en in de twintigste eeuw gold voor de arbeiders nog 'proud to be working class'. Maar in de eenentwintigste eeuw, met zijn mengeling van meritocratie en egalitair ethos, zijn opleidingsverschillen een bron van schaamte voor lager opgeleiden en van gêne voor hoger opgeleiden. Kuipers en Van den Haak (2014) laten zien hoe in ons land hoger opgeleiden feilloos de verschillen in humor en smaak met lager opgeleiden kunnen benoemen. Vanwege hun overwegend egalitaire ethos vinden ze het echter lastig om die sociale distinctie echt uit te spreken en leidt die gêne vooral tot sociale vermijding. De verschillen in identiteit blijven daarmee vooralsnog impliciet. Het is een ongemakkelijke tegenstelling.

Opleidingsverschillen zijn daardoor ook nog geen zeer expliciete bron van conflict. Bij de Continu onderzoek burgerperspectieven (COB)-onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) scoren opleidingsverschillen niet heel hoog als bron van conflict en maatschappelijke zorg (Den Ridder, Dekker & van Ditmars, 2012). Respondenten noemen veel vaker de tegenstelling tussen autochtonen en allochtonen. Hierbij zijn echter wel verschillen naar opleidingsniveaus: lager opgeleiden ervaren wel degelijk een conflict tussen opleidingsgroepen, terwijl hoger opgeleiden op dat vlak weinig problemen zien. In het recente sociaal-culturele rapport (Vrooman *et al.*, 2014, p. 285) komen opleidingsverschillen als derde bron van conflict, waarbij opnieuw de lager opgeleiden veel meer wrijving percipiëren dan hoger opgeleiden. Ook sluimert in ons land de nodige onvrede over 'de elite', in het bijzonder bij lager opgeleiden. De elite wordt echter niet uitsluitend in termen van opleidingsniveau gepercipieerd.

Figuur 3. Opleiding als sociale scheidslijn.

Wanneer we de hedendaagse opleidingsverschillen vergelijken met de religieuze verschillen uit de tijd van de verzuiling, dan is de dimensie van de sociale tegenstellingen dus vooralsnog veel minder ontwikkeld. Dat is weergegeven in figuur 3. Voor de sociale verschillen durf ik de stelling wel aan dat deze in sommige opzichten veel sterker zijn dan tussen protestanten en katholieken in het Rijswijk van de late jaren zestig.

Geen tweedeling

Wanneer er over een sociale scheidslijn wordt gesproken, duikt al gauw haar simpele zusje, de ‘tweedeling’ op. Een scheidslijn is echter niet hetzelfde als een tweedeling. Net als in de tijd van de verzuiling is er ook nu geen sprake van een duidelijke verdeling in twee blokken. De middelbaar opgeleiden vormen in ons land de grootste groep en zij zijn in de meeste opzichten ook echt een middengroep tussen de hoger en de lager opgeleiden. Dat geldt zowel wat betreft segmentatie en stratificatie, als wat betreft opvattingen. Dekker en Den Ridder (2011) laten zien dat er Nederland een duidelijke tegenstelling is rond globaliseringsissues tussen hoger opgeleide kosmopolieten met veel sociaal en politiek vertrouwen en een groep voornamelijk lager opgeleiden met weinig politiek en sociaal vertrouwen en sterk nationalistische preferenties, maar dat de meerderheid van de bevolking daar tussenin zit. En in het *Sociaal en Cultureel Rapport* (Vrooman *et al.*, 2014) worden weliswaar twee aparte klassen onderscheiden, de gevestigde bovenlaag en het precariaat, maar ook een viertal segmenten die daar weer tussen zitten. Het SCP spreekt daarom van een ‘clubsandwich’ en een ‘zachte tweedeling’.

Een belangrijke empirische vraag voor de komende jaren is wat er met die middengroepen gaat gebeuren. Blijft het midden intact of voegen de kansrijken zich bij de bovenlaag en vallen de onzekere werkenden naar beneden?

Is het nieuw?

Wat is er nu nieuw aan die opleidingsverschillen? Tijdens de verzuiling waren er toch ook al belangrijke standsverschillen tussen de hoog opgeleide notabelen en het gewone volk? En wees Lipset in de jaren vijftig al niet op de neiging tot ethnocentrisme en autoritarisme onder de laaggeschoolde arbeiders? Ik zie ten minste drie nieuwigheden.

De belangrijkste is de enorme groei van het aantal hoger opgeleiden in de samenleving door de onderwijsrevolutie. Die heeft ervoor gezorgd dat hoger opgeleiden een duidelijk herkenbare eigen sociale groep zijn geworden. Maatschappelijke scheidslijnen zijn altijd ingebed in grotere demografische bewegingen. Zonder grote aantallen kleine luyden en katholieken geen religieuze scheidslijnen, zonder arbeiders geen sociaaleconomische scheidslijn en zonder academici geen opleidingscheidslijn. Het is bovendien ook vooral de groep van hoger opgeleiden die in zijn sociale relaties het meest homogeen en homogeen is.

Als tweede de opkomst van de sociaal-culturele dimensie, rondom issues als immigratie, integratie, globalisering en Europa, als belangrijkste breukvlak in het politieke landschap. Anders dan bij de religieuze of sociaaleconomische scheidslijnen zien we hier forse verschillen in opvattingen tussen hoger en lager opgeleiden. Deze thema's dateren van na de verzuiling en kwamen pas in de laatste decennia op de politieke agenda. Eerst met de opkomst van sociaal-liberale en groene partijen vanaf de jaren zeventig en vervolgens, pas na de eeuwwisseling, met de opkomst van nationalistische partijen die campagne voeren op precies die onderwerpen waar lager opgeleiden zich druk om maken: immigratie, criminaliteit en het verlies van nationale identiteit.

Als derde de opkomst van de diplomademocratie (Bovens & Wille, 2011): de vrijwel volstrekte dominantie van hoger opgeleiden in bijna alle politieke arena's in ons land. Hoger opgeleiden zijn altijd politiek actiever geweest dan lager opgeleiden, maar tijdens de verzuiling kenden politieke partijen en vertegenwoordigende lichamen nog redelijk veel lager en middelbaar opgeleiden leden. Het hedendaags gebrek aan opleidingsrepresentativiteit wringt extra in het licht van de voorgaande twee ontwikkelingen. Anders dan tijdens de verzuiling leeft de hoogopgeleide politieke elite in een andere sociale wereld dan de grote delen van het electoraat. In de banken van mijn katholieke school en van onze katholieke kerk in Rijswijk zaten zowel de kinderen van vrachtwagenchauffeurs en van tuinders als van Kamerleden en een minister. En anders dan destijds, houden het lager opgeleide electoraat en de politieke elite juist op de maatschappelijk meest saillante issues er duidelijk andere opvattingen op na.

Alles overziende ligt de stuwende kracht achter de opkomst van deze nieuwe scheidslijn bij de hoger en niet bij de lager opgeleiden (Elchardus, 2012, p. 351). De lager opgeleiden zijn niet veranderd: zij doen wat ze altijd al deden en vinden wat ze altijd al vonden. Wat nieuw is, is de opkomst van hoger opgeleiden als een tamelijk homogene sociale groep met een dominante positie in de centrale politieke arena's, met uitgesproken opvattingen over globalisering, cultuur en milieu, die worden uitgedragen door goed georganiseerde maatschappelijke belangengroepen en politieke partijen.

Is het opleiding?

Mijn laatste en voor de sociologie zeer belangrijke vraag is: wat zijn de mechanismen achter de opkomst van deze sociale scheidslijn? Hoe kunnen we deze in een breder theoretisch kader vatten? Dat is een mooie agenda voor sociologische theorievorming die mijn tijd en denkkracht te boven gaat. Hier beperk ik met tot één laatste vraag: in hoeverre is opleiding de drijvende kracht achter de opkomst van deze scheidslijn? Er is een reeks van mogelijke relaties tussen opleiding en sociale verschillen en politieke tegenstellingen denkbaar. Ik bespreek er drie, in afnemende mate van directheid.

In de eerste plaats is het geen gekke gedachte dat de lengte, maar vooral ook de inhoud van de gevolgde opleiding een bron is van sociale en politieke verschillen. On-

derwijs is er nu eenmaal op gericht om de blik van mensen op de wereld te verbreden en te verdiepen. Wie langer en hoger onderwijs volgt, ontwikkelt een andere kijk op de wereld dan zij die weinig opleiding hebben – dat is de *'raison d'être'* van ons werk als universitair docenten. Dat zou bijvoorbeeld een rechtstreekse verklaring zijn voor de verschillen in sociaal-culturele opvattingen. Wie hoger onderwijs volgt krijgt nu eenmaal meer vakken waarin culturele en sociale verschillen aan de orde komen en geduid worden. Daarbij speelt de aard van de studierichting ook een rol. Het zal de meesten van u natuurlijk niet verbazen dat uit SCP-onderzoek blijkt dat maatschappijwetenschappers veel minder moeite hebben met de multiculturele samenleving dan bèta's (Dekker & Van der Meer, 2009, p. 148). De richting van de causaliteit is overigens niet eenduidig – wie al in andere culturen geïnteresseerd is, zal vermoedelijk eerder sociologie of antropologie dan techniek gaan studeren.

Het kan ook zijn dat niet zozeer het curriculum maar vooral de sociale omgeving van het onderwijs tot sociale en politieke verschillen leidt. Van de Werfhorst (2015) heeft bijvoorbeeld onlangs laten zien dat veel van de opleidingsverschillen in politieke participatie een institutionele oorzaak hebben. Ze zijn terug te voeren op een vroege selectie en socialisatie in andere onderwijsinstellingen. In ons land worden de pientere en minder pientere jongens en meisjes al op 12-jarige leeftijd, direct na de basisschool, van elkaar gescheiden. Vervolgens groeien ze op in sterk verschillende sociale omgevingen en op gescheiden locaties. Wie naar een VMBO (Voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs)-school gaat, wordt heel anders gesocialiseerd dan wie naar een categoriaal gymnasium gaat. Hij heeft andere vrienden, met anderen normen, krijgt andere hobby's, komt in aanraking met andere media en ontwikkelt zo andere interpretatieschema's, culturele verwachtingen en wereldbeelden (Elchardus, Herbots & Spruyt, 2013).

Dat is echter niet het hele verhaal. Ook in landen met een latere selectie, bijvoorbeeld door middenscholen, zoals in Scandinavië, zie je forse verschillen in leefwerelden en opvattingen tussen hoger en lager opgeleiden (Stubager, 2012). Dat betekent dat er meer aan de hand is. Opleiding kan ook een proxy zijn voor andere causale mechanismen. De opkomst van opleiding als sociale scheidslijn kan niet los gezien worden van de opkomst van meritocratische patronen van stratificatie in westerse samenlevingen. Opleidingsverschillen staan voor grote verschillen in cultureel, sociaal en economisch kapitaal. De verschillen zijn niet zozeer het gevolg van de inhoud van de gevolgde opleiding, maar van de grote verschillen in maatschappelijke kansen en posities die er de postindustriële samenleving mee zijn verbonden. Een glimp daarvan valt op te vangen in het *Sociaal en cultureel rapport*: vooral lager opgeleiden zien een grote tegenstelling met de elite – met de 'zakkenvullers' en de 'mooipraters'. Een belangrijke vraag voor de komende jaren is dan ook hoe groot de intergenerationale sociale mobiliteit blijft. Gaan door de toegenomen homogamie, en de cumulatie van cultureel en economisch kapitaal, of het gebrek daaraan, die daar het gevolg van is, de opleidingskansen en opleidingsverschillen tussen generaties doorgegeven worden (vgl. Kraaykamp, Tolsma & Wolbers, 2013)? Krijgen we een soort erfelijke meritocratie? Bestendigt de oplei-

dingscheidingslijn zich daardoor, zoals de verzuiling in ons land enkele generaties lang bestendig was? Een fascinerende agenda voor sociologisch onderzoek, zou ik zeggen.

Noten

1. Dit essay is een bewerking van de plenaire lezing op de Dag van de Sociologie van de Nederlandse Vereniging voor Sociologie, 27 mei 2015, Vrije Universiteit Amsterdam. Daarnaast is dit essay op onderdelen gebaseerd op mijn Jacques van Doorn-lezing, 21 juni 2012, Erasmusuniversiteit Rotterdam.
2. CBS, 13^e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960, in het bijzonder deel 08A, Tabel 1a en deel 09, H2, p. 14. Geraadpleegd via: <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeel-view/VT196009/index.html>.
3. Bron: CBS Statline: Historische reeksen, bevolking 15-64 jaar naar opleiding en geslacht.
4. Zie bijvoorbeeld: Dekker & Den Ridder, 2011, p. 67; Standard Eurobarometer 66/Autumn 2006, 6-16; 71/September 2009, 98; Dekker, 2009.

Bibliografie

- Bovens, M. & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Dekker, P. (2009). Verscheidenheid verkend. In P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns & E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht: Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (pp. 115-34). Den Haag: SCP.
- Dekker, P. & Ridder, J. den (2011). De publieke opinie. In R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2011* (pp. 55-76). Den Haag: SCP.
- Dekker, P. & van der Meer, T. (2009). Opleidingsverschillen verder onderzocht. In P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns & E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht: Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (pp. 135-52). Den Haag: SCP.
- Elchardus, M. (2012). Van de losgezongen elite naar de gefrustreerde achterban en terug. In M. Elchardus en I. Glorieux (red.), *Voorspelbaar uniek* (pp. 325-52). Tiel: Lannoo.
- Elchardus, M., Herbots, S. & Spruyt, B. (2013). Keeping on Track and Growing Apart: An Empirical Analysis of the Role of Education and Media in Attitude Formation. *Poetics*, 41(5), 524-544.
- Houwelingen, P., Hart, J. de & Dekker, P. (2011). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2011* (pp. 185-207). Den Haag: SCP.
- Houwen, K. van der (2010). Lidmaatschappen en deelname aan verenigingen. In *Sociale samenhang: participatie, vertrouwen en integratie* (pp. 41-52). Den Haag: CBS.
- Houwen, K. van der, Kloosterman, R. & te Riele, S. (2010). Contacten tussen bevolkingsgroepen. In *Sociale samenhang: participatie, vertrouwen en integratie* (pp. 183-96). Den Haag: Centraal Bureau Statistiek.
- Keman, H. & Pennings, P. (2011). Oude en nieuwe conflictdimensies: een vergelijkende analyse. In R. Andeweg & J. Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht: Het functioneren van de Nederlandse democratie* (pp. 247-66). Leiden: Leiden University Press.

- Kraaykamp, G. L. M., Tolsma, J. & Wolbers, M. H. J. (2013). Educational Expansion and Field of Study: Trends in the Intergenerational Transmission of Educational Inequality in the Netherlands. *British Journal of Sociology of Education*, 34(5-6), 888-906.
- Kuipers, G. & Haak, M. van den (2014). De cultuurkloof? Cultuurverschillen en sociale afstand in Nederland. In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 193-216). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Planbureau voor de leefomgeving (2015). *De stad: magneet, roltrap en spons*. Bilthoven.
- Ridder, J. den, Dekker, P. & van Ditmars, M. (2012). *Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2012/4*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, Dekker, P. & van Houwelingen, P. (2015). *Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2015/2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, Glas, I. & Dekker, P. (2014). Een globaliserings-scheidslijn? In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 131-64). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Spruyt, B. (2012). *Living Apart Together? Over de gevolgen van onderwijsverschillen in de symbolische samenleving* (proefschrift). Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Spruyt, B. (2014). Vlaanderen: conflictdenken als nieuwe scheidslijn. In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 79-100). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Stubager, R. (2010). The Development of the Educational Cleavage: Denmark as a Critical Case. *West European Politics*, 33(3), 505-33.
- Te Riele, S., Kloosterman, R. & de Graaf, A. (2012). *Ontwikkelingen in opleidingshomogamie*, Den Haag: Centraal Bureau Statistiek.
- Volker, B., Andriessen, I. & Posthumus, H. (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 217-34). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Vries, R. de (2009). *Opleiding en stedelijkheid 1998-2008*. Den Haag: Centraal Bureau Statistiek.
- Vrooman, C., Gijsberts, M. & Boelhouwer, J. (red.) (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel rapport 2014*. Den Haag: SCP.
- Werfhorst, Herman G. van de (2015). Education and Political Engagement: The Importance of the Educational Institutional Structure (April 5, 2015). Geraadpleegd op <http://ssrn.com/abstract=2590036> en <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2590036>.
- Zeldenrijk, D. (2010). *Je voelt het gewoon: Een onderzoek naar schoolkeuze en segregatie*, Den Haag: RMO.